

Anmeldelser

Steen Andersen (2006)

De gjorde Danmark større.

*Danske entreprenører i krise og krig
1919-1947*

L&R, 574 s.

Som det er let at iagttage, skrives der på livet løs om besættelsestiden, og emnerne for historikere synes uden ende. Noget er mere vigtigt end andet, hvis vi skal forstå det store spil, og der er ikke tvivl om, at historikeren Steen Andersen har haft fat i en lang ende, da han tog fat på de store danske entreprenørvirksomheder og deres virke i årene op til og under Anden Verdenskrig. Det ville være naivt at tro, at krigen uden videre blev et afbræk i gennemførelsen af store projekter. Nogle holdt sig tilbage, men for de entreprenører, som kendte deres besøgstid og var indstillet på, at betragte den tyske værnemagt som en forretningspartner som alle andre, var der fortsat nok at gøre, og det er det, som Steen Andersen skriver om i sin bog, der er en frugt af arbejdet i det Center for Virksomhedshistorie, der er knyttet til CBS. Det er en afhandling om internationale danske virksomheder og tidens politiske forhold, om beslutningstagere og deres motiver, hvor de særlige forhold affødt af den tyske besættelse af Danmark står centralt.

Det er en kendt sag, at danske entreprenørvirksomheder slap nådigt gennem retsopgøret efter besættelsen. Mest omtale fik firmaet Wright, Thomsen og Kier, der var den største danske entreprenørvirksomhed i 1940. Som bekendt sikrede firmaet sig regeringens godkendelse af, at man allerede fra besættelsens første måneder påtog sig opgaver for den tyske værnemagt. Da det kom frem efter besættelsen, var tænderne trukket ud på det frontalangreb på de store entreprenører, som Carl Madsen som statsadvokat prøvede at lancere. Det hele endte lidt ussel med, at især mindre og nye virksomheder blev dømt for værnemageri, mens entreprenørerne enten ikke blev tiltalt eller frifundet, da det meste entreprenørvirksomhed, hvad enten der nu forelå en udtrykkelig godken-

delse eller ej, ansås dækket af regeringens politik. At det gik sådan er almindelig bekendt, og interessen for entreprenørerne i forbindelse med retsopgøret har da også været mindre, når altså bortses fra konstateringen af, at de ikke var sådan at komme efter. Men det er der. Steen Andersen anlægger i sin bog et risikosynspunkt og ser på de enkelte beslutningstagers overvejelser over risikoen ved at påtage sig arbejde for værnemagten i forhold til indtjeningsmuligheden, og den ikke overraskende konklusion er, at mange var villige til at gå vidt i risiko, men at de også tog sig betalt for det. Steen Andersens synsvinkel er dermed en anden end retsopgørets og dermed den juridiske, hvor spørgsmålet var, om der i forhold til værnemagerloven fra 1945 var handlet "utilbørligt" og dermed forskyldt en straf.

Da denne anmelder for mere end tyve år siden under sin gennemgang af retsopgøret nåede frem til værnemagersagerne måtte træffes et fundamentalt valg. Enten måtte fremstillingen holde sig til de sager, som var offentliggjort eller især var blevet debatteret, eller også måtte endnu et uoverskueligt kildemateriale gennemgås for at afgøre, om der var reel sammenhæng mellem opgøret og de store entreprenørers – og en række andre virksomheders – handlinger under krigen. Jeg valgte at begrænse mig til opgøret for dog at blive færdig. Steen Andersen har nu med denne bog afsløret, hvad der skjulte sig i arkiverne. Jeg synes ikke, at han er helt retfærdig, når han skriver, "at værnemagersagerne har ikke haft Tamms interesse". Opgøret med værnemagerne spiller faktisk en nøglerolle i hele opgøret, fordi entreprenørerne blev bakket op af regeringen i modsætning til så mange andre, der også mere eller mindre med rette troede på, at regeringens holdning legitimerede deres handlinger. Men det måtte den gang blive ved udenværkerne. At skrive udtømmende om værnemagerne er mere end en enkelt mands værk. I den forbindelse er der også grund til at fremhæve, at der er forskel på en fremstilling af entreprenørerne ud fra et juridisk og et historisk perspektiv. Det kræver noget andet at afsige en

juridisk dom end en historisk. S. 153 diskuterer forfatteren Christmas Møllers erklæring om regeringens støtte til WTK i 1945. Den blev skarpere end han havde udtalt sig tidligere. For domstole og anklagemyndighed måtte den sidste udtalelse være afgørende, og blev det, men historisk er det interessant, hvis man kan følge en udvikling i Møllers sprogbrug.

Steen Andersen har med sin bog, der især kommer ind på Højgaard & Schultz, Christiani & Nielsen, WTK og Kampsax derfor virkelig kastet nyt lys over en væsentlig side af besættelsestidssamarbejdet og gjort det med energi og talent og et udmærket øje for penges magiske kraft, når det gælder om at holde hjulene i gang. En del er selvfølgelig kendt. Lederen af Christiani & Nielsen, ingeniør Rudolph Christiani blev straks efter krigen undsat af sine egne for sin mere end almindeligt veludviklede evne til at se bort fra, at Tyskland de facto var en fjende. Det blev senere næsten glemt, så det er godt at få historien om firmaets byggeri på en U-bådsbunker i Bordeaux i 1941 og en række andre arbejder for den tyske marine, som fik stor betydning for den tyske krigsførelse. Steen Andersens sammenfatning af denne massive støtte til krigen på tysk side, er diskret underspillet. Hvem gider også mere blive forarget, selv om der var grund nok til det. Ofte virker den klinisk nøjagtige fortælling stærkere end mange ord.

Bogen viser, at entreprenørerne handlede meget forskelligt ofte betinget af forskellige situationer. Nogle påtog sig slet ikke arbejde for besættelsesmagten. Andre som Kampsax identificerede sig i Iran med de allierede. Atter andre virksomheders valg af opgaver var bestemt af politiske interesser og risici. Udgangspunktet var naturligvis overlevelse og økonomisk gevinst. Forretning er forretning, og en virksomhedsleder må også som en væsentlig faktor lade hensynet til virksomheden og dens ansatte indgå i sine overvejelser. Steen Andersen påviser både, at mennesker nu en gang er forskellige, når det gælder de faktorer, der leder deres beslutning, og han viser også, at der naturligvis er stærke indslag af opportuniste knytte til be-

slutningerne, og at de fleste havde forstået signalet om, hvor det bar hen i 1943/44 og derfor søgte at komme ud af de mere risikofyldte opgaver. De tone-de "falsk flag", når de senere hævdede, at de handlede ud fra hensynet til almenvellet. Det er rigtigt i den forstand, at hensynet til virksomheden formentlig gik forud, og at det for nogle er let at identificere egen vinding med gevinst for samfundet.

Læsningen af bogen gør det forståeligt at kommunisten Carl Madsen gerne havde gjort op med de store entreprenører, hvis man ville det bestående samfund til livs. Steen Andersen har utvivlsomt ret i, at Carl Madsen ikke var grundig nok, men det havde næppe ændret billedet. Politisk var der ikke vilje til et opgør med entreprenørerne, som var en del af det kommende Danmark, der skulle ligne det gamle Danmark mest muligt. Derfor kan man også sætte spørgsmålstegn ved berettigelsen af Steen Andersens afsluttende påkaldelse af filosofen Kants kategoriske imperativ som målestok for hvordan virksomhedsledere skal handle. Filosofisk går det i fisk. Kants princip er formelt og giver ingen vejledning i en så kompleks situation som den, danske virksomheder stod over for. Det fremgår med al ønskelig tydelig af denne læseværdige og dygtigt researchede bog, der finder en god balance mellem respekt for virksomhedsledernes ønske om at bevare firmaet og et underliggende moralsk krav om også at skele til modstående hensyn. For denne anmelder har det været en særlig glæde at læse bogen. Den har bestyrket rigtigheden af at lade dele af værnemageropgøret ligge dengang og overlade emnet til andre. At anskue entreprenørerne i en rent juridisk sammenhæng og alene i retsopgørets perspektiv ville være alt for snævert. Det og meget mere ved man, når man har afsluttet denne bog, der fremstår som et af de seneste års allervæsentligste bidrag til besættelsestidshistorien.

Ditlev Tamm
Professor
Københavns Universitet